

KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN İLİŞKİLERİNDE SORUMLU OLDUĞU TEMEL AHLÂKÎ İLKE: AHDE VEFÂ

Yrd. Doç. Dr. Zülfikar Durmuş*
İnönü Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
zdurmus@inonu.edu.tr

Giriş

Genel anlamda bütün insanlığa¹ özelde ise müttakîlere² yol gösterici olarak indirilen Kur'ân-ı Kerîm, Allah, insan ve âlem merkezli bir kitaptır. Kur'ân'a göre Allah, insanı ahlakî doğruyu görebilecek güçte yaratmıştır. Bununla birlikte insanın hevâ ve hevesi, çeşitli içgüdü ve arzuları onun doğruyu, iyiyi ve güzeli görmesini engellemiştir. Ancak Allah, ahlaklı, erdemli insan ve toplumların oluşmasını istediğinden dolayı zaman zaman tarihe müdahale etmiş, rahmetinin bir nişanesi olarak kendi içlerinden gönderdiği peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla insanların hem bu dünyada hem de âhirette mutlu olacakları ahlakî ilke ve yasalar sunmuştur.

Kur'ân, ahlakî kavramların bilgisel tanımlarını yapmaz. Bunun nedeni ise, bu ahlakî kavramların içeriklerinin insan tarafından bilindiği ve bunların insanın doğasında bulunduğuudur. Ahlakî davranışı değerli ve istenilir yapan ise, genellikle, insanlığa verdiği sevinç, mutluluk ve/veya faydadır. Bununla birlikte kişi, Allah rızası için veya hiçbir etmen gözetmeksizin de ahlakî erdemler serimleyebilir.

Kur'ân öğretisi, insanın, hem Allah'a hem de insanlara karşı ahlakî sorumluluklarını yerine getirmesine bir çağrıdır. Kur'ân bu öğretisini pek çok âyetinde “iman” ve “salih amel” formülüyle takdim eder. Kur'ân'da “iman”, insanla Allah arasında gerçekleşen bir olgu iken; “salih amel” ise, Allah'ın rızasına dayalı olarak insanlar arasında gerçekleşen davranışlar bütünüdür. Aslında bu iki olgu birbiriyle sıkı bir ilişki içindedir. Dolayısıyla, insanın, kendisine ve diğer insanlara karşı ahlakî sorumluluklarının aynı zamanda Allah'a karşı da birer sorumluluk olduğunu söyleyebiliriz. Kur'ân'da bunu okumak hiç de zor değildir. Buradan hareketle *Kur'ân'ın bütün çabasının, insanların bildikleri ahlakî faziletleri yaşamlarında pratize etmeleri için muhataplarını ikna ve teşvik etmeye yönelik olduğunu ifade edebiliriz.*

1. Sözlük ve Terim Anlamı

Ahd, sözlükte, fiil olarak “bir şeyi korumak, bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, her durumda muhafaza etmek, talimat vermek, söz vermek, tavsiye

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Bkz: 2. Bakara 185.

² Bkz: 2. Bakara 2.

etmek” anlamlarına geldiği gibi, isim olarak da, “yemin, mîsâk, emir, talimat, taahhüt, antlaşma, yükümlülük, itimat veren söz, vasiyyet, eman, zimmet, yemin” anlamlarında kullanılır.³ İki taraf arasında yapılan sözleşmelere de ahd ve ahidleşme denir ki, çoğul formu, uhûd’dur. Ahidleşmenin insanlar arasında inşa edilen biçimine “muâhede” denir. Ahid, hem yemin hem de kesin söz verme anlamına sahiptir. Yemin, ahidin dinî yönünü, söz verme ise, ahlâkî boyutunu ihtiva eder. Allah ile İsrâiloğulları arasında yapılan ahidin hükümlerini muhteva olduğundan dolayı, Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarına Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd denilmiştir. İslâm toplumunun hâkimiyeti altında yaşamak üzere kendileriyle antlaşma yapılan gayrimüslimler için “ehl-i zimme” yerine “ehl-i ahd” terimi de kullanılmıştır.⁴

2. Kur’ân’da Ahit Kelimesiyle Eş Anımlı Olarak Kullanılan Terimler

Kur’ân’da ahit kelimesiyle çok yakın anlama sahip başka terimler de mevcuttur: Mîsâk, yemin, akt, zimmet ve ill.

a) Mîsâk: Bu sözcük, Kur’ân’da 25 yerde geçer.⁵ Mîsâk, güvenmek ve inanmak anlamındaki “sika” kökünden türemiş bir isimdir. Terim olarak ise, “yeminle pekiştirilerek verilen söz” anlamında olup ahitten daha kuvvetlidir.⁶ Kur’ân, bu kavramla, Allah’la kulları arasındaki antlaşmayı anlatır. Mîsâk kavramı, ahit sözcüğü ile içiçe girmiş bulunduğu, mîsâkla ilgili âyetleri, ahit bağlamı içerisinde işleyeceğimizi belirtmek isteriz.

b) Yemîn: Kur’ân’da çokça geçen bir kavram olup, “sağ el, âzâ, bereket, güzel mevki, güç, kuvvet, kasem, ant, mîsâk, yaralayıcı”⁷ gibi oldukça zengin anlama sahiptir. Terim olarak ise, kişinin bir haberi kuvvetlendirmek veya bir işi yapıp yapmamak hususundaki azim ve iddiaya güç vermek için Allah’a ant ya da boşama ve köle azadı gibi bir şeye bağlamak suretiyle akit etmesi anlamındadır. Fîrûzâbâdî (ö. 817/1428), yemin teriminin Kur’ân’da on anlamda kullanıldığını söyler.⁸

c) Akt: Çeşitli türevleriyle Kur’ân’da 7 yerde geçen⁹ bu kavram, “bağlamak, düğümlemek, bir şeyi diğerine sağlamca tutturmak, sağlamlaştırılmış sözleşme, ipi bağlamak, alış-veriş bitirmek, taahhütte bulunmak” gibi anlamlara gelir. Bu sözlük anlamı aynı zamanda terim anlamını da içerir. Çoğul formu “ukûd”dur.¹⁰ “*Ey imân*

³ İsfahânî, Râğıb, *el-Müfredât fi Ğarîbi’l-Kur’ân*, İstanbul 1986, s. 523; İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut tsz., III, 311-315; Cevherî, İsmâil b. Hammad, *es-Sıhah*, Kâhire 1982, II, 515; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb, *Besâiru Zevi’t-Temyiz*, Beyrut tsz., IV, 114.

⁴ Bkz: Küçük, Abdurrahman, “Ahid” md., *TDVİA*, İstanbul 1988, I, 532-533.

⁵ Bkz: Abdülbâkî, M. Fuâd, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, İstanbul 1984, s. 741.

⁶ Râğıb, *age.*, s. 804; Kurtubî, Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut 1996, I, 171; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü’t-Tefâsîr*, İstanbul, tsz., I, 44.

⁷ Fîrûzâbâdî, *age.*, V, 406.

⁸ Fîrûzâbâdî, *age.*, V, 409-410.

⁹ Bkz: Abdülbaki, M. Fuad, *Mu’cemü’l-Müfehres*, İstanbul 1984, s. 468.

¹⁰ İbn Manzûr, *age.*, III, 296 vd.; Cevherî, *age.*, II, 510-511.

edenler! Antlaşmaları yerine getirin...”¹¹ âyetindeki “*evfû bi'l-ukûd*” ifadesini Zemahşerî (ö. 538/1144) “verilen sağlam söz, ahit” şeklinde yorumlar.¹²

d) İll ve zimmet: Bu terimler, iki âyette birlikte kullanılmaktadır.¹³ İll ve zimmet sözcükleri “ahd, yakınlık, yemin, antlaşma, ittifak, eman, hak, hurmet”¹⁴ gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise, “bir sözleşmeden ya da kan bağından doğan ve her iki tarafı birbirini koruma yükümlülüğü altına sokan bir bağlanmayı” ifade etmektedirler.¹⁵ Sözcüklerin geçtiği âyetlerde “ant ve antlaşma” anlamına gelmektedir.¹⁶

3. Allah-İnsan İlişkisinde Ahit

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah ile insan arasında birçok ahidin gerçekleştiğini, bunlardan bazısının genel bir kısmının da özel ahitler olduğunu ilgili âyet ve âyet pasajlarından öğrenmekteyiz. Genel ahitle, Allah’ın belirli bir toplulukla değil, bütün insanlıkla yaptığı antlaşmayı kastetmekteyiz. Özel ahite gelince, Allah’ın peygamberlerle ve Ehl-i Kitap’la yaptığı ahittir.

a) Genel Ahit: Allah’ın insanları yaratırken aldığı genel ahit şu âyette ifadesini bulmaktadır: “*Kıyamet günü: ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ veya ‘Daha önce babalarımız ortak koşmuşlardı, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik, (hakkı) batıl sayanların yaptıklarından ötürü bizi yok mu edeceksin?’ demeyesiniz diye, Rabbin Ademoğullarının bellerinden soylarını alıp onları kendilerine tanık tutmuş ve: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ (demişti). Onlar da: ‘Evet (biz buna) tanığız’ demişlerdi. (Hakka) dönsünler diye âyetleri böyle açık açık anlatıyoruz.*”¹⁷

Bu âyetin yorumunda temelde iki görüş ileri sürülür. *Birincisi*, halk dilinde “*kâlû belâ*”dan beri müslümanım” şeklinde kullanılan ve daha sonraları *Elest Bezmî* veya *Bezm-i Elest* şeklinde formüle edilen bu olay bizzat aynıyle gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle, âyetin zahirî manası ve mîsâk ile ilgili rivâyetlerin delâletine göre¹⁸ Allah, bütün insan neslini Adem’in sırtından çıkararak söz almıştır. Bu olay, Hz. Adem’in yaratılışı esnasında olmuştur. Allah, başlangıçtan kıyamete kadar doğacak olan bütün insanları bir kerede ve bir yerde toplamış, akletme yetkilerini kendilerine vererek Allah’ın huzurunda O’nun kendilerinin Rabbi olduğunu itiraf

¹¹ 5. Mâide 1.

¹² Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzil*, Baskı yeri ve tarihi yok, I, 600.

¹³ Bkz: 9. Tövbe 8, 10.

¹⁴ İbn Manzûr, *age.*, XII, 221-222.

¹⁵ Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, Beyrut 1988, I, 396; Esed, Muhammed, *Kur’ân Mesajı Meâl-Tefsîr*, (çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1996, I, 348-349.

¹⁶ Bkz: Kurtubî, *age.*, VIII, 51; Beydâvî, *age.*, I, 396-397.

¹⁷ 7. A’râf 172-174. Ayrıca bkz: 57. Hadîd 8.

¹⁸ Bu rivâyetlerden bazısı için bkz: İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, İstanbul 1984, II, III, 501-506.

etmelerini istemiştir.¹⁹ Ancak bu yorumun Platoncu felsefenin ruh-beden ayırımına dayandığını söyleyebiliriz.²⁰ Çünkü, Kur'ân'a dayanarak ruh-beden ayırımı yapmak pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca, âyet dikkatlice incelenecek olursa, insanların ruhları alınıp ta onlara hitap edilmediği, bellerinden soyları alınıp, onlara hitap edildiği açıkça görülmektedir. *Diğer görüşe göre* ise, bu âyet gerçekleşmiş bir olayı değil, temsili/sembolik bir anlatım tarzıdır. Diğer bir ifadeyle, Allah, insan nesillerinin, atalarının bellerinden alındığını, bundan sonra insanların fitratına Allah'ı tanıma duygusunun yerleştirildiğini, insanın fitratından²¹ gelen bu duygu ve sezgi ile Allah'ın varlığını ve birliğini kabul ve itiraf ettiğini anlatmaktadır. Buna göre, her insanda Allah inancı vardır.²² Hz. Peygamber'in "her çocuk İslâm fitratı üzerine doğar"²³ hadisi de bu inancın insanın doğasında olduğunu gösterir.²⁴ Bu olayın temsili bir tarzda anlatıldığı hususu Kur'ân'a aykırı bir durum olmadığı gibi, aksine Kur'ân'da sık sık görüldüğü üzere, Allah'ın "konuşması, söylemesi ya da sorması" insanın da "cevap vermesi" gerçekte Allah'ın yaratıcılığını ve insanın da buna ontolojik cevabını, tepkisini dile getirmek için kullanılan temsili ifadedir.

Aslında bu âyette, her insanın yaratılışı sırasında böyle bir ahdin söz konusu olduğu bildirilmektedir. Ayetteki "*Adem oğullarının bellerinden*" ifadesindeki çoğul formları bunu göstermekte olup, yaratma eyleminin tekerrür ettiğini bildirmektedir. Zira Hz. Adem'in bizzat kendisinden bahsedilmemektedir.²⁵

Bu âyet pasajının vermek istediği mesaj şu olabilir: İnsanoğlu Allah'ın varlığını ve birliğini bilme, kısaca, tevhidi bir inanca sahip olabilme ve en temel ahlâkî gerçekleri görebilme yetisine sahiptir. Allah insana bu yetiyi yaratılıştan vermiştir. Dolayısıyla, peygamberlerle karşılaşmasa da, her insan imtihanın konusu olan en temel hakikatleri akli ve vicdaniyle görebilecek donanıma sahiptir ve bunlardan âhirette hesaba çekilecektir.

Sonuç olarak, Allah'ın insanlardan aldığı bu mîsâk, insanın kendisine yaratılıştan verilen akli ve fitri nimetleri Allah'ın istediği şekilde kullanması yolundaki ahlâkî sorumluluğuna işaret etmektedir. Ayrıca bu ifadenin herhangi bir

¹⁹ Elmalılı, M. H. Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1979, IV, 2327-28; Mevdûdî, Ebu'l-Al'a, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (çev: Muhammed Han Kayanî ve arkadaşları), İstanbul 1991, II, 112-113.

²⁰ Daha geniş bilgi için bkz: Yar, Erkan, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara 2000, s. 66.

²¹ İnsanın özgün yaratılışı olan fitratın geniş bir tahlili için bkz. Kılıç, Sadık, *Fitratın Dirilişi*, İstanbul 1991, s. 13-30; Kılıç, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İstanbul 1995, s. 133-149.

²² Zemahşerî, *age.*, II, 176; Beydâvî, *age.*, I, 367; İbn Kesîr, *age.*, III, 500; Nesefî, Ebu'l-Berekât, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, İstanbul 1984, II, 85; Elmalılı, IV, 2323-28; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, İstanbul 1988, III, 413;

²³ Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyin, *Sahîhu Müslim*, İstanbul, tsz, "Kader", 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1981, IV, 24.

²⁴ İman'ın epistemolojik akt'ın iki ucu olarak suje ve objenin birbirinin ürünü olmadığına ilişkin olarak bkz: Özcan, Hanifi, *Epistemolojik Açından İman*, İstanbul 1997, s. 23.

²⁵ İbn Kesîr, *age.*, III, 506.

şekilde açıklanmaması, insanın hem bilinçli tecrübe yoluyla hem de içgüdüsel olarak bunu algılayabileceğini gösterir.²⁶

Kur'ân'da geçen **genel** ahitlerden biri de insanoğlunun yaratıcısını bilmesi ve ona yönelik ibadet etmesidir: “*Ey Adem oğulları! Ben sizinle, Şeytan'a tapmayın, o sizin için apaçık bir düşmandır. Ve bana kulluk edin, bu dosdoğru yoldur diye sözleşmedim mi?*”²⁷

Bu âyet, kıyamet günü Allah ile insan oğlu arasında olacak olan bir diyalogdan bahsetmektedir. Çünkü bu âyetin öncesinde “*Ey suçlular, siz bugün şöyle ayrılın!*”²⁸ buyrulmaktadır. Allah Teâlâ, insanoğlunun kendisini Rabb olarak kabul ettiği halde Allah'a verdikleri söze sadık kalmadıklarını ve insanoğlunun apaçık düşmanı olan şeytanın yolundan gittiklerini yüzlerine vuracaktır. Bu ifade, genel insan cinsine özgü olup, onun bütün fertlerinin mutlaka böyle olduğu anlamına gelmez. “*Şeytana tapma*” ifadesi, dolaylı olarak Allah'tan başka varlıklara tanrısal vasıflar yakıştırmadaki akıl dışı davranışın, Allah'a karşı benimsenen bütün akıl dışı ve nankörce tutum ve davranışların sembolü olarak, Yaratıcı'sına baş kaldıran Şeytan'a tapınmakla aynı anlama geldiği belirtiliyor.²⁹

Râğıb İsfahânî (ö. 502/1108), yukarıdaki âyettten de hareketle Allah'ın ahdinin şu üç şekilde olabileceğini söyler: **a)** Yaratılıştaki akıllarımıza yerleştirmekle **b)** Kitap ve peygamberler aracılığı ile bize emretmekle **c)** Dinin aslında olmadığı halde kendi üzerimize gerekli kıldığımız bir şeyle (Adaklar gibi).³⁰

Kur'ân'da **genel** ahitler bağlamında değerlendirebileceğimiz bir başka hususta, “emanet”in insan oğlu tarafından alınması, yüklenilmesidir. Allah Teâlâ, ilahi mesajında bu hususa ilişkin olarak şöyle buyurmaktadır: “*Doğrusu, Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif etmişizdir de, onlar bunu yüklenmekten çekinmiş ve ondan korkup titremişlerdir. Onu insan yüklenmiştir. Gerçekten insan pek zâlim ve çok cahildir.*”³¹ Bu âyet hakkında çeşitli yorumlar yapılmış ve buradaki “emanet”e, “farzlar, namazları kılma, zekatı verme, ramazan orucunu tutma, haccetme, borcu ödeme, ölçü ve tartıyı tam yapma, ruhî ve bedenî yetenekler, akıl, sorumluluk, taat, mârifetullah, dinî vecibeler, uzuvlar” gibi anlamlar yüklenmiştir.³² Taberî (ö. 310/922), âyetteki emanetin Allah'ın insanlara gönderdiği hak din, bu dinin yüklediği vecibe ve hükümler olduğunu ifade eden bir çok rivâyet naklettikten sonra âyetteki emanetle hem dinî vecibe ve yükümlülüklerin hem de insanlar arasındaki emanetlerin, daha açık ifadeyle, bütün emanet çeşitlerinin kastedildiğini belirten

²⁶ Esed, *age.*, I, 9-10 (dipnot: 19). Ayrıca bkz: Ateş, I, 124.

²⁷ 36. Yâsîn 60-61.

²⁸ 36. Yâsîn 59.

²⁹ Esed, *age.*, II, 615.

³⁰ Râğıb, *age.*, s. 523.

³¹ 33. Ahzâb 72.

³² Beydâvî, *age.*, II, 254; Kurtubî, *age.*, XIV, 162-163; Bursevî, İsmâil Hakkı, *Tefsîru Ruhi'l-Beyân*, İstanbul 1389, VII, 249 vd.; Alûsî, Şihâbuddîn Mahmud, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1994, XI, 276.

görüşün en isabetli yorum olduğunu ifade etmiştir.³³ Zemahşerî ve F. Râzî (ö. 606/1209) gibi bazı müfessirler buradaki emanetin “yükümlülük” (teklif) anlamına geldiği görüşündedirler. Çünkü onlara göre, birini yükümlü kılmak demek ondan kendi doğasına aykırı davranmasını istemek demektir. Ayette göklerin, yerin ve dağların kabul etmediği emanet budur. Zira insan dışındaki varlıklar yaratıldıkları amaç doğrultusunda hareket etmek durumundadırlar. Mesela, meleklerin ibadetleri bile bir yükümlülük sonucu olmayıp insandaki yeme-içme gibi kendi doğalarının bir gereğidir.³⁴

Bu âyet, insanın yeryüzünde denenirken tâbi tutulduğu sorumluluğun büyüklüğünün sembolik bir ifade biçimidir. Bu “emanet”, Kur’ân’ın başka yerinde “hilafet” yani Allah’ın yeryüzünde temsil edilmesi olarak nitelenir.³⁵

b) Özel Ahit: Kur’ân-ı Kerîm’de, yukarıdaki genel ahitlerden başka, Allah Teâlâ’nın, Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed³⁶ gibi bizzat adlarını zikrederek bazı peygamberlerden özel söz aldığı çeşitli âyetlerde ifade edilmektedir. Hz. Muhammed’in ismi açıkça zikredilmeyip “senden” zamiri ile ifade edilmiştir ki, bütün yorumcuların ittifakına göre, bu zamirle kastedilen Hz. Peygamber’dir. Ancak alınan bu ahitlerin hangi konulara ilişkin olduğu açık değildir. Fakat Allah’ın peygamberlerden aldığı bu ahitler genellikle “emir veya tâlimat verme” şeklinde yorumlanmıştır.³⁷

Allah’ın isim zikrederek peygamberlerinden ahit aldığı gibi, isimlerini anmadan genel olarak bütün peygamberlerinden de **özel** ahit almıştır: “*Allah peygamberlerden: ‘Ben size Kitab’ı ve hikmeti verdikten sonra size, sizde bulunanı doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona inanacaksınız ve ona yardım edeceksiniz’ diye söz aldığında onlara: ‘Kabul ediyor ve buna dair bana söz veriyor musunuz?’ demiş, (onlar da:) ‘Kabul ettik’ demişlerdi. (Allah:) ‘O halde, Benim de sizinle beraber şahitlerden olduğuma tanıklık edin’ dedi. Kim bundan yüz çevirirse, işte onlar yoldan çıkanlardır.’*”³⁸ Bu âyete ilişkin olarak tefsirlerde pek çok spekülâtif yorumlar mevcuttur.³⁹ Burada şu soru sorulabilir: Bir peygamber kendinden sonra gelecek bir peygambere nasıl yardım edebilir? Bu ahit her peygamber için geçerli midir? Bir başka problem de 3. Al-i İmrân 82. âyetinin içeriği ile ilgilidir. Eğer kendilerinden söz alınanlar peygamberler ise, “*Kim bundan yüz*

³³ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân fi Te’vili’l-Kur’ân*, Beyrut 1992, X, 339-342.

³⁴ Zemahşerî, *age.*, III, 564-565; Râzî, Fahrüddîn, *Mejâtihu’l-Ğayb, (et-Tefsîru’l-Kebîr)*, Baskı yeri ve tarihi yok, XXV, 234-237; Nesefî, *age.*, III, 315-316.

³⁵ Bkz: 2. Bakara 30.

³⁶ 2. Bakara 125; 20. Tâhâ 115; 33. Ahzâb 7.

³⁷ Örnekler için bkz: Taberî, *age.*, I, 587; VI, 42; VIII, 465; Zemahşerî, *age.*, I, 185; III, 91; Beydâvî, *age.*, I, 86; II, 59; Hâzin, Alauddîn Ali, *Lübâbü’t-Te’vîl*, Beyrut 1319, IV, 222.

³⁸ 3. Al-i İmrân 81-82.

³⁹ Taberî, *age.*, III, 330-331; Zemahşerî, *age.*, I, 379; Beydâvî, *age.*, I, 167; Nesefî, *age.*, I, 166.

çevirirse, işte onlar fasıklardır” ifadesi de peygamberlere yönelik bir ifade olmaktadır. Bütün peygamberlerin ismet sıfatına sahip oldukları bilinen bir hakikattir. Halbuki Übeyy b. Ka’b ve İbn Mes’ûd kıraati benimsenirse bu zorluklar ortadan kaldırılabilir. Çünkü bu okuyuş biçimine göre kendilerinden söz alınanlar peygamberler değil, Ehl-i Kitap’tır. Yani bu okuyuş biçimi “*mîsâkallezîne ûtû’l-kitâb*” şeklindedir.⁴⁰ Şayet âyet önyargısız okunacak olursa, peygamberlerden, kendilerinden sonra gelecek bir peygamberi desteklemeleri değil, tam aksine kendi dönemlerinde bir peygamber gelmesi durumunda onu desteklemelerinin istendiği görülür. Zira, Kur’ân’da bunun örneklerini görmek mümkündür: Hz. İbrâhim ile Hz. Lut⁴¹ ve Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn⁴² vb.

Özel ahitlerden bir başkası Allah’ın **Ehl-i Kitap**’tan aldığı ahittir: “Allah, kendilerine kitap verilenlerden: ‘Onu mutlaka insanlara açıklayacak, gizlemeyeceksiniz’ diye söz almıştı. Fakat onlar, verdikleri sözü kulak ardı ettiler ve onu az bir kazançla değiştirdiler. Yaptıkları alış-veriş ne kadar kötü”.⁴³ Bu âyette Allah’ın Ehl-i Kitap’tan insanlara açıklamalarını istediği şeyin ne olduğu belli olmamakla birlikte tefsirlerde genel olarak şu şekilde izah edilmiştir: Son Peygamber’in gelişi ki, hem Tevrat’ta hem de İncil’de önceden haber verilmişti ve kitap ehlinde, bu haberi, fiilen yaptıkları gibi örtbas etmemeleri değil, onu insanlara yaymaları istenmiştir.⁴⁴

Allah Teâlâ, genel olarak Ehl-i Kitap’tan ahit aldığını bildirmekle birlikte Ehl-i Kitap’ın her iki kanadı olan yahudiler ve hristiyanlardan da ayrı ayrı ahit aldığından bahseder.

“Ey İsrâiloğulları size verdiğim nimetimi hatırlayın. Siz bana verdiğiniz sözde durun ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim”.⁴⁵ Ayette geçen “Allah’ın ahdi” ve “İsrâiloğulları’nın ahdi”nin neliğinden bahsedilmemektedir. Çeşitli âyet pasajlarından öğrendiğimize göre, Allah’ın İsrâiloğulları’ndan şu sözleri aldığını öğrenmekteyiz: Namazı kılmaları, zekatı vermeleri, peygamberlere inanmaları ve onlara yardım etmeleri ve Allah’a güzel borç vermeleri;⁴⁶ Allah’tan başkasına kulluk etmemeleri, akrabaya, anaya, babaya, yakınlarla, yetimlere ve fakirlere iyilik etmeleri, bütün insanlarla güzellikle konuşmaları, namazı kılmaları ve zekatı vermeleri;⁴⁷

⁴⁰ Zemahşerî, *age.*, I, 379; Beydâvî, *age.*, I, 167; Alûsî, *age.*, II, 201.

⁴¹ 11. Hûd 69-70, 74; 15. Hicr 51-59; 22. Hac 43; 29. Ankebût 26, 31-33.

⁴² 7. A’râf 122, 142; 10. Yûnus 75; 19. Meryem 53; 20. Tâhâ 30, 70; 21. Enbiyâ 48; 23. Müminûn 45; 25. Furkân 35; 26. Şuarâ 13, 48; 37. Saffât 114, 120.

⁴³ 3. Al-i İmrân, 187.

⁴⁴ Taberî, *age.*, III, 543; İbn Kesîr, *age.*, II, 157; Alûsî, *age.*, II, 359-360; Elmalılı, *age.*, II, 1251-52; Esed, *age.*, I, 129 (143 dipnot).

⁴⁵ 2. Bakara 40.

⁴⁶ 5. Mâide, 12.

⁴⁷ Bkz: 2. Bakara 83.

birbirlerinin kanlarını dökmemeleri, birbirlerini yurtlarından çıkarmamaları⁴⁸ ve Allah'a yalnızca doğru ve gerçek olanı isnat etmeleri.⁴⁹

Allah'ın onlara verdiği söz ise, 5. Mâide 12'de, Allah'ın onların günahlarını bağışlayacağı ve içinden ırmaklar akan cennetlere girdireceği şeklinde izah edilmektedir.⁵⁰ Sözlerinde durmadıkları takdirde ise hak yoldan sapmış olacakları ifade edilmektedir.

Ehl-i Kitab'ın bir diğer kanadı olan Hıristiyanlardan da söz alındığı, ancak onların da Yahudiler gibi, Allah'a verdikleri sözleri unuttukları şu âyette anlatılmaktadır: “*Biz Hıristiyanlarız' diyenlerden de kesin söz almıştık; ama onlar da akıllarından çıkarmamaları emredilen şeylerin önemli bir bölümünü unuttular. Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık. Yakında Allah, onlara ne yaptıklarını haber verecektir*”.⁵¹ Hıristiyanların buradaki akıllarından çıkarmamaları emredilen hususlar tefsirlerde şöyle sıralanmaktadır: Allah'a iman ve itaat, farzları eda, peygamberlere tâbi olma, onları tasdik etme ve hayır işler yapma, Hz. Muhammed'e iman ve itaat.⁵²

4. Uluslararası İlişkilerde Ahit

Ahde Vefa ilkesi, modern uluslararası ilişkilerin en temel kavramlarından biridir. Bu kavram uluslararası hukuk literatüründe “**pacta sunt servanda**” olarak geçmektedir.⁵³ Bu ilke, Uluslararası hukukun esasını oluşturduğu gibi, aynı zamanda bağlayıcı bir özelliğe de sahiptir.⁵⁴ Bunun anlamı şudur: Antlaşmalar hukukunun temelini oluşturan bu bağlayıcı ve ahlakî ilke, şartlar ne olursa olsun yapılan antlaşmaya sadık kalınmasını talep eden bir ilkedir.

Birçok Batılı müellif de, devletler hukukunun temelini “*pacta sunt servanda*” yani ahde vefa ilkesiyle “*Bona Fide*” yani anlaşmaların iyi niyetle uygulanması ilkesine dayandırmaktadır.⁵⁵ Kur'an, Müslüman topluluklarla diğer topluluklar arasındaki siyasî ilişkileri tanzim hususunda antlaşmaları meşru ve genel bir esas

⁴⁸ Bkz: 2. Bakara 83-85.

⁴⁹ 7. A'râf 169.

⁵⁰ Şinkîfî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed, *Advâi'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Kahire 1988, I, 63-64.

⁵¹ 5. Mâide 14.

⁵² Taberî, *age.*, IV, 499; İbn Kesîr, *age.*, III, 62; Zemahşerî, *age.*, I, 616; Kurtubî, *age.*, VI, 78.

⁵³ Plano, Jack C.-Olton, Roy, *The International Relations Dictionary*, USA 1988, s. 274; Derleyen: Sönmezoglu, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul 1996, s. 353; Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri I*, Ankara 1985, s. 13, 15, 17, 19 vs.; Çelik, Edip F., *Milletlerarası Hukuk I*, İstanbul 1987, s. 19; Turnagil, A. Reşid, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul 1993, s. 18, 95.

⁵⁴ Pazarcı, *age.*, s. 17, 19, 42; Çelik, *age.*, s. 19.

⁵⁵ Bkz: Crozat, Charles, *Devletler Umumi Hukuku*, (çev: Edip F. Çelik), İstanbul 1950, s. 100 vd.; Turnagil, *age.*, s. 18; Pazarcı, *age.*, I, 154.

olarak telakki etmiştir.⁵⁶ *Antlaşmalar Hukukunun* en temel kurallarından olan “*pacta sunt servanda*” (Ahde Vefa) ilkesi, Kur’ân’da birçok yerde zikredilir.⁵⁷

Kur’ân-ı Kerîm açısından da uluslararası ilişkilerin barış içinde devamını temin açısından uyulması gereken en önemli ilke, “ahde vefa” ilkesidir. Kur’ân-ı Kerîm’e göre, ahid konusunda, uluslararası ilişkilerde takip edilmesi gereken yöntem, muhataplara göre üçe ayrılır: Müslümanlar, sözleşmeliler ve antlaşma yapılmayanlar. Müslümanlar tek bir ümmettir. Aralarında ırk, renk ve coğrafya farkı gözetilmeden tam bir kardeşlik ve dostluk hakim olmalıdır. Sözleşmelilerle olan ilişkiler, sözleşmedeki şartlara uygun olarak cereyan etmelidir. Antlaşma yapılmayanlara karşı izlenecek tutum ise, karşı taraftan bir düşmanca tutum görülmedikçe dostluk üzere cereyan etmelidir. Hiçbir sebep yokken onlara karşı saldırıda bulunmak, Kur’ân-ı Kerîm ilkelerine uymayacağı için doğru değildir. Verdiği sözü yerine getirmek, Müslümanın şahsen görevi olduğu gibi, uluslararası ilişkilerde de sözleşmelere riâyet etmek bir devletin devlet olabilme şartının gereğidir.

Kur’ân’da büyük bir ahlâkî fazilet olan ahde vefaya ilişkin âyetlerde, kendileriyle yapılmış anlaşmaların hükümlerine riâyet ettikleri müddetçe, Müslümanların, gayrimüslimlere verdikleri söz doğrultusunda hareket etmeleri emredilmektedir: “*Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Şüphesiz Allah, korunanları sever.*”⁵⁸ Ayetteki “*müşriklerden hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar bu hükmün dışındadır.*” ifadesi, kendileriyle Müslümanlar arasındaki antlaşmaları kuvvete başvurarak ihlal eden müşriklere, antlaşmanın öngördüğü bütün sorumlulukların Müslümanlar lehine geçersiz kılındığını ifade etmektedir.

Müslümanların, verdikleri söz doğrultusunda hareket etmeleri istenen bir başka âyette şu ifade yer almaktadır: “*Mescid-i Haram’ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız hariç, diğer müşriklerin Allah ve Rasûlü yanında nasıl sözleşmesi olabilir? Antlaşma sahipleri size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Allah sakınanları sever.*”⁵⁹ Buradaki istisna, yanlış anlamaya meydan vermemek anlamında bir istisnadır. Ahde vefa gösterip onu bozmayanların ahitlerini, süresi⁶⁰ bitinceye kadar tamamlayın. Onları diğerleriyle aynı muameleye tâbi tutmayın. Verdiği sözde duranla durmayanı bir tutmayın

⁵⁶ Yaman, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara 1998, s. 151-156.

⁵⁷ Bkz: 3. Al-i İmrân 76; 8. Enfâl 59; 9. Tövbe 4, 8; 16. Nahl 91-92; 17 İsrâ 34.

⁵⁸ 9. Tövbe 4.

⁵⁹ 9. Tövbe 7.

⁶⁰ Antlaşmalarda süre sorununa ilişkin olarak geniş bilgi için bkz. Yaman, *age.*, s. 166-168.

demektir.⁶¹ Ayetin sonundaki “*Allah sakınanları sever.*” cümlesi de verilen sözü yerine getirmenin gerekçesini gösteren ve bunun “*takvâ*” boyutlu olduğuna dikkat çeken bir cümledir.⁶²

Görüldüğü üzere, Kur’ân, uluslararası ilişkilerde, düşman bile olsa insanlar arasında ayırım yapmadan hem adaletin tatbikini hem de ahde vefayı iki temel ilke olarak kabul edip, uluslararası ilişkileri sağlam esaslara oturtmuştur. Kur’ân’ın, düşmanlara karşı bile ahde vefa hususunda kesin ve açık olan hükümlerini tarih boyunca Müslümanlar uygularken; papazlar, “*kâfirlere*” (yani onlara göre Müslümanlar) verilen sözün asla muteber olmadığını İncil adına Hıristiyan hükümdarlara telkin etmişlerdir. Hıristiyanlar tarafından Müslümanlara verilen sözün bir değerinin olmadığına ilişkin bu prensip nesilden nesile intikal ederek sürüp gelmiştir.⁶³

Devletin bizzat kendi iradesiyle taahhüt ettiği uluslararası görevleri/sorumlulukları yerine getirmemesi halinde, bir arada karşılıklı anlayış, işbirliği ve yardımlaşma içinde yaşamının gerektireceği esaslara da uyacağı beklenemez. Ulusların ve devletlerin birbirlerine güvenleri sarsılınca, barış içinde yaşamak da sözde kalır. Kur’ân, muhataplarından, verilen sözlerin, yapılan antlaşmaların ve taahhüt edilen görevlerin yerine getirilmesinde azami derecede duyarlı davranmalarını ister.

Aslında, Kur’ân, ahde vefa gösterilmesini bütün hayatın esası ve erdemli bir yaşamın ön şartı kabul eder: “*Ey iman edenler, antlaşmalarınıza sadık kalın...*”⁶⁴ Çeşitli rivâyet ve yorumlar âyette zikredilen “*akitler*”in insanın, Allah’la, diğer insanlar ve toplumlarla olan her çeşit söz, ahit ve anlaşma gibi karşılıklı taahhüdü gerektiren her davranışı içerdiğini belirtmektedir.⁶⁵ Âyet, insanın bizzat kendisiyle, diğer insanlarla ve düşmanla olan ilişkilerinde, kısacası dinî, ferdî, ailevî, sosyal ve uluslararası hayatta uyulması gereken bir ilkeyi sunmaktadır. Bu ilke, herhangi bir fert, toplum ve devletin geçici çıkarları için asla ihlal edilemez. İnsanın faydalı zannettiği şeye aykırı bile görünse, her durumda ahde vefa göstermek maslahatın bizzat kendisidir.⁶⁶

Kur’ân-ı Kerîm, genellikle, gayrimüslimlerin uluslararası ilişkilerdeki özelliklerinden birinin de, Müslümanlarla yaptıkları anlaşmaları her defasında bozmaları olduğuna işaret eder ve bu hususa şöyle dikkat çeker: “*Allah katında yürüyen canlıların en şerlisi kâfirlerdir; artık onlar inanmazlar. Sen kendileriyle*

⁶¹ Zemahşerî, *age.*, II, 246.

⁶² Beydâvî, *age.*, I, 395.

⁶³ Turnagil, *age.*, s. 107.

⁶⁴ 5. Mâide 1.

⁶⁵ Taberî, *age.*, IV, 385-388; İbn Kesîr, *age.*, III, 5-6; Kurtûbî, *age.*, VI, 23-24; Elmalılı, *age.*, III, 1547-48; Ateş, *age.*, II, 451.

⁶⁶ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, (çev: E. Saraç-İ. H. Şengüler-B. Karlığa), İstanbul, tsz., IV, 121.

anlaşma yaptığın halde onlar, hiç çekinmeden her defa anlaşmalarını bozarlar. Savaşta onları yakalarsan, onlara vereceğin ceza ile arkalarında bulunan kimseleri de dağıt ki ibret alsınlar”.⁶⁷ Bu âyetlerde kimin kastedildiğine ilişkin farklı rivâyetler nakledilmiştir. Bazılarına göre, Kurayza oğulları,⁶⁸ bazılarına göre Nadir oğulları,⁶⁹ bazılarına göre Kaynuka oğulları,⁷⁰ bazılarına göre de Kureyş’ten Abdüddâr oğullarıdır.⁷¹ Âyetler ve tarihi vakıa, bunların hepsini doğrular. Yahudilerin grup grup Peygamberle yaptıkları anlaşmaları bozdukları gibi, müşrikler de bu anlaşmaları bozdular. Âyetler, Bedir Savaşı (m. 624)’ndan önce ve sonra, bu âyetlerin inişine kadar olan süreçte mevcut olan bir vakıadan bahsetmektedir. Aynı zamanda yaptıkları anlaşmaların neticesini hiç düşünmeden bozanların karakterlerini, daimî durumlarını ve kendilerinden ayrılmayan vasıflarını zikretmektedir: “Onlar iman etmezler”. Onlar, böylelikle doğuştan sahip oldukları temiz fitratlarını bozmuş olmaktadır. Fıtratları bozulmuş olunca da, yaptıkları her ahdi bozar, verdikleri her söze ihanet eder, insani özelliklerin en mühimlerinden olan ahde vefa ilkesini çiğnerler...⁷²

Kur’ân-ı Kerîm, yapılan antlaşmaları bozan tarafın her zaman **müşrikler** olduğunu ifade ederek mevcut antlaşmayı bozanlara, ahde vefa göstermeyenlere yapılacak muamelenin ne olduğunu da şöyle bildirir: “Onlar kendileriyle antlaşma yaptığında hiç çekinmeden her defasında antlaşmalarını bozan kimselerdir. Eğer savaşta onlara galip gelirsen ibret almaları için onlar ile arkalarında bulunan kimseleri de dağıt.”⁷³ Âyette işaret edilen antlaşma ya da sözleşmeler Müslüman toplumla gayrimüslim gruplar arasındaki antlaşmalardır. Ayrıca âyetten; barışçı ilişkiler kurmak için gayrimüslimlerle antlaşmalar yapmak tercih edilen bir durum ve Müslümanlar ancak karşı taraf açıkça düşmanca tavırlar sergiledikleri zaman savaşın açılacağı çıkarılabilir. Bununla birlikte, karşı tarafın davranışlarından ve bir kısım emarelerden antlaşmayı bozacağı anlaşılırsa, mukabil aldatma ve hıyanete başvurmadan antlaşma açıkça bozulabilir: “Bir kavmin, (antlaşmaya) ihanet etmesinden korkarsan, sen de (onlarla yaptığın anlaşmayı) aynı şekilde geçersiz say; çünkü Allah, hainleri sevmez”.⁷⁴ Âyette “ihamet etmesinden korkarsan” ifadesi, sadece zanna dayanan belirtiler değil, açık ve nesnel deliller

⁶⁷ 8. Enfâl 55-57.

⁶⁸ Zemahşerî, *age.*, II, 230; Beydâvî, *age.*, I, 388; Kurtubî, *age.*, VIII, 21; Alûsî, *age.*, V, 218; Elmalılı, *age.*, IV, 2423.

⁶⁹ Kurtubî, *age.*, VIII, 21.

⁷⁰ Ateş, *age.*, III, 526.

⁷¹ Elmalılı, *age.*, IV, 2423.

⁷² Kutub, *age.*, VII, 64.

⁷³ 8. Enfâl 56-57.

⁷⁴ 8. Enfâl 58.

olmalıdır.⁷⁵ “*Onlara misilleme olarak sen de anlaşmayı geçersiz say*” ifadesi, karşı tarafla savaşa girmeden önce, ihanetlerini ortaya koyan açık delillere dayanarak onlarla Müslümanlar aranda mevcut anlaşmanın geçersiz sayıldığına onlara duyurulmasıdır. Böylece hem Müslümanlar hem de onlar savaş hali içinde olduklarını bilirler.⁷⁶ Âyetin son cümlesi olan “*Allah hainleri sevmez.*” ibaresi, hem Müslümanlar hem de diğerleri için bir ikaz niteliğindedir.⁷⁷

Özetle, Kur’ân, ahdi korumak için sulh masasına oturur. Müslümanlar, karşı tarafın ihanet edeceğinden korkarsa, mevcut antlaşmayı bozduğunu karşı tarafa açıkça ilan eder. Müslümanlar asla ihanet etmemeli, hile yapmamalı, dolaplar çevirmemeli, aldatma yollarına başvurmamalıdır. Bu ilkesiyle Kur’ân, insanlığı doğruluk, emniyet ve güvenin en üstüne çıkarmış olmaktadır.

Şu hususa da açıklık getirmek istiyoruz: Kur’ân bütün müşriklerin öldürülmesini hiçbir zaman istemez. Söz konusu âyetlerde öldürülmesi istenen müşrikler, Müslümanlarla yaptığı antlaşmayı bozanlardır. Müslümanların bizzat kendilerine veya dinlerine saldırmayan insanlara -müşrik de olsalar- saldırılmaz. Onlar Müslümanlara sadık kaldıkları sürece Müslümanların da onlara sadık kalmaları Allah’ın emridir.⁷⁸

Fakat, Müslümanlar, tarih boyunca karşı taraftan aynı sadakat ve samimiyet görmemiş, aksine entrika ve ihanetlerine maruz kalmışlardır. Allah, onların bu karakteristik özelliklerini ve hareket tarzlarını ise şöyle belirtmektedir: “*Onların nasıl antlaşmaları olabilir; onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahit ne de antlaşma gözetirlerdi. Onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar, halbuki kalpleri buna karşı çıkıyor. Onların çoğu yoldan çıkmıştır.*”⁷⁹ “*Bir mümin hakkında ne ahit tanurlar ne de antlaşma. Çünkü onlar saldırganların kendileridir*”.⁸⁰ Ayetlerde müşriklerin saldırgan kişiliklerine işaret edilmektedir. Onlar ancak aciz kaldıkları ve Müslümanlara galip gelemeyeceklerini anladıkları anlarda Müslümanlarla antlaşma imzalarlar. Şayet galip geleceklerine inansalar, Müslümanlarla kendileri arasındaki hiçbir antlaşmaya veya sözleşmeye itibar etmeden veya Müslümanlara olan kötü niyetlerini gerçekleştirmek için mevcut antlaşmayı engel kabul etmeden yapacaklarını yaparlar. Onlar hiçbir antlaşmaya riayet etmezler.⁸¹

⁷⁵ Bkz: Taberî, *age.*, VI, 272; Beydâvî, *age.*, I, 388; Râzî, *age.*, XV, 189-190; Kurtubî, *age.*, VIII, 22; Alûsî, *age.*, V, 219; Rıza, Muhammed Reşid, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm, (Tefsîru’l-Menâr)*, Beyrut tsz., X, 58.

⁷⁶ Taberî, *age.*, VI, 271-272. Benzer bir yorum için bkz: Beydâvî, *age.*, I, 388.

⁷⁷ Bkz: R. Rıza, *age.*, X, 58.

⁷⁸ Bkz: 60. Mümtehine 8-9.

⁷⁹ 9. Tövbe 8.

⁸⁰ 9. Tövbe 10.

⁸¹ Kutub, *age.*, VII, 195.

Onların bu tutumuna karşı Müslümanın uyması gereken Kur'ânî ilke şudur: “...Onlar size karşı dürüst davrandığı sürece siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever”.⁸²

Her konuda olduğu gibi, ahde vefada da tüm insanlık için prototip olan İslâm Peygamberi'nin şu hareketi her türlü takdirin üstünde olsa gerek: Hudeybiye Barış Antlaşması'ndaki şartlardan biri de, Mekke'den Medine'ye gidecek Müslümanların talep edilmesi halinde Mekkelilere geri verilmesiydi. Anlaşma yapıldıktan sonra, Ebû Cendel (ö. 12/633),⁸³ Mekke'de hapsedildiği zindandan kaçmış ve zincirli bir vaziyette Medine'ye ulaşmıştı. Onu bu halde gören Müslümanlar üzüntüden sarsılmıştı. Ancak Rahmet Peygamber'i şöyle dedi: “*Ey Ebû Cendel! Sabret. Ahdimizden dönemeyiz. Allah sana yakında bir yol açacaktır*”. Bunun üzerine Ebû Cendel Mekke'ye geri gönderilmiştir. Fakat Müslüman olan kadınlar 60. Mümtehine 10. âyette de ifade edildiği gibi, bu hükmün dışında tutulmuştur. Anlaşmanın metni hususunda bir çok görüş ileri sürülmüştür. Onların bir kısmına göre, anlaşmanın metni mutlak ve müzekker (erkek) sigasıyla yazılmıştı. Mekkeliler bu metnin hem erkekleri hem de kadınları kapsadığı görüşünde idiler. Bunun için kadınların iadesini istiyorlardı. Hz. Peygamber'in görüşü ise, bunun kadınları içermediği şeklindeydi. Olaya açıklık getirmek üzere 60. Mümtehine 10. âyeti nazil oldu.⁸⁴ Bu durum, Allah Rasulü'nün verdiği söze ve yaptığı anlaşmalara ne kadar bağlı kaldığının en canlı göstergelerindendir.⁸⁵

Kur'ân-ı Kerîm, aldatma, hile ve kötü niyetler taşıyan anlaşmalar yapmayı ve yapılan anlaşmaları çıkar endişesiyle bozmayı kesinlikle yasaklamıştır.⁸⁶ Gayrimüslim bir idarenin yönetimi altında yaşayan Müslüman bir topluluk, İslâm devletiyle arasında saldırmazlık antlaşması bulunan bir devlete karşı İslâm toplumundan yardım isterse, anlaşmayı hiçe sayarak oradaki Müslümanlara yardımda bulunmak, alıntılıyacağımız şu âyete aykırı bir tutum olmaktadır: “...İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar, onların velâyetinden size bir şey yoktur (onları korumakla yükümlü değilsiniz). Fakat din konusunda yardım isterlerse (onlara) yardım etmeniz gerekir. Yalnız, aranızda anlaşma bulunan bir topluma karşı (yardım etmeniz) olmaz. Allah yaptıklarınızı görmektedir”.⁸⁷ Âyetten de anlaşıldığı gibi, burada kastedilen, şu ya da bu sebeple Müslüman toplumun nüfuz

⁸² 9. Tövbe 7.

⁸³ Ebû Cendel'in hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Çubukçu, Asri, “Ebû Cendel” mad., *TDVİA*, İstanbul 1994, X, 118-119.

⁸⁴ Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Beyrut 1982, s. 241-242; İbn Kesîr, *age.*, VIII, 118; Zemahşerî, *age.*, IV, 518.

⁸⁵ Hz. Peygamber'in “ahde vefa” örnekleri için bkz: İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1990, IV, 227-228; Hattab, Mahmud Şîr, *Komutan Peygamber*, (çev. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1988, s. 215; Hamidullah, Muhammed, *Mecmûatü'l-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Beyrut 1987, s. 409.

⁸⁶ 16. Nahl 92.

⁸⁷ 8. Enfâl 72.

ve etki alanı dışında kalan Müslümanlardır. “*Din konusunda sizden yardım isterlerse*” ifadesi, onların, dini inançlarından ötürü zulüm ve baskı altında olduklarına işaret etmektedir. “*Yalnız aranızda antlaşma bulunan bir topluma karşı değil*” ibaresi, kendileriyle ittifak ya da karşılıklı içişlerine karışmazlık anlaşması içinde olduğunuz topluluklara karşı demektir. Bu durumda Müslüman toplumun, gayrimüslim yönetimlerin Müslüman uyrukları lehinde silahlı müdahalesi, mevcut anlaşmanın öngördüğü yükümlülüklerin ihlali olacağından, Müslümanların soruna kuvvete dayalı bir çözüm aramasına Kur’ân-ı Kerîm müsaade etmemektedir. Bu tür sorunların çözümü; ya iki taraf arasında yapılabilecek anlaşmalarla ya da baskı ve zulüm altındaki Müslümanların İslâm beldesine hicret etmeleriyle hükme bağlanacaktır⁸⁸. Tahlilini yapmaya çalıştığımız âyetten hareketle F. Râzî, “Allah, antlaşma hakkını İslâm kardeşliği hakkından öne almıştır” yorumunu yapar.⁸⁹

Sonuç olarak, ahde vefa ilkesi, İslâm’da din kardeşliğinin gerektirdiği yardımlaşma hakkı ve Müslümanlara bu konuda yüklenen sorumluluktan da ağır basmaktadır. Çünkü, İslâm’a girip de henüz hicret etmeyen Müslümanların düşmana karşı yardım istemesi durumunda, onlara yardım edilmesi yerine getirilmesi mutlak gerekli bir görev olup, bu yardım Müslümanlarla anlaşmaları bulunan bir topluluğa karşı söz konusu ise, mevcut anlaşmanın ihlal edilmemesi ve ahde vefa gösterilmesi gerekmektedir.⁹⁰ Kısacası, verilen sözde durmak, Allah’ın kesin emridir. Fakat karşı tarafın yapılan anlaşmayı bozduğu nesnel olarak fark edilince Müslümanların da gafil avlanmamaları için anlaşmayı bozup tedbir almaları gerekir. Bu âyetler, Kur’ân’ın uluslararası ilişkilerde temel belirleyici ilkelerindedir. Akdedilen barışı ilk fesh edenler Müslümanlar ol(a)mazlar ve olmamalıdır da. Fakat antlaşmayı bozanlara misliyle cevap verilir. Yani, Kur’ân-ı Kerîm’in bu ilkesiyle, mevcut antlaşmaya güvenerek emniyet içinde yaşayan toplumlara zalimce ve adi baskınlar tertiplenemez. Şu hususun altını çizmek gerekir: Beşeriyet böyle yüce bir ideale ve ilkeye sahip değilken, Kur’ân-ı Kerîm’in bu ve benzeri ilkeleri M.VII. yüzyılda getirmiş olması onun insanî ilişkilere ne kadar önem atfettiğinin açık göstergesidir.

Devletlerin uymak zorunda olduğu uluslararası yükümlülükleri olduğu gibi, ayrıca ikili antlaşmalardan doğan hak ve sorumlulukları da vardır. Bugün BM, AGİK, Helsinki ve Viyana Sözleşmesi gibi pek çok ülkenin imzalayıp uymayı taahhüt ettiği sözleşmeler yanında ekonomik, siyasî, kültürel ve askerî alanda bloklar arasında ya da ikili düzeyde anlaşmalar da mevcuttur.

Kısaca, yapılan anlaşmalarla ilgili olarak, uluslararası ilişkilerin sağlıklı bir biçimde cereyan etmesi için, verilen sözde durmak yani ahde vefa göstermek son derece mühim bir hadisedir.

⁸⁸ Bkz: Esed, *age.*, I, 341.

⁸⁹ Râzî, *age.*, XV, 218.

⁹⁰ 8. Enfâl 72.

Ayrıca, yapılan akitlere riâyet etmek, hukuk devletinin en önemli hususiyetini teşkil eder. Modern ulus-devletlerin, biri **sosyallik**, diğeri **hukukîlik** olmak üzere iki önemli niteliğinden bahsedilmektedir. **Sosyallik**, devletin, sadece bireylerin hukukunu değil, toplumun da hak ve menfaatlerini gözetmesi, gerektiğinde toplum menfaatini, bireyin menfaatine tercih etmesidir. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm de yönetimin sosyal vasfı üzerinde durmuş ve bağlayıcı ilkeler getirmiştir. **Hukukîlik** ise, keyfiliğin, zorbalığın, fırsatçılığın yerine, hak, hukuk ve kanunların hakim olması demektir. Kur'ân-ı Kerîm, akitlere riâyeti imanın bir gereği sayarak⁹¹ ve insanlar arasında adaletle ve hukuka uygun hükmetmekle de hukukîlik ilkesini benimsemiştir.⁹²

5. Ahitleri Yerine Getirmek/Ahde Vefâ

Kur'ân, ahitlerin yerine getirilmesi hususunda çok titiz davranır. Ahit, hem Allah'ın insanlara teklif etmiş olduğu hükümler ve hem de insanların Allah'a karşı veya Allah adına diğerlerine karşı yerine getirmeyi taahhüt etmiş oldukları hususlar olduğu içindir ki, Allah Teâlâ, bu hususta “...Allah'ın ahdini yerine getiriniz...”⁹³ buyurmaktadır. Buradaki “Allah'ın ahdi” şöyle yorumlanmıştır: Allah'ın ahitlerini yerine getiriniz. Gerek Allah'ın size teklif etmiş olduğu ahitleri, emirleri, nehiyeleri ve gerek sizin Allah'a veya Allah namına diğer insanlara verdiğiniz ahitleri, akitleri, yeminleri, adakları, doğru olan her türlü taahhütleri yerine getiriniz.⁹⁴

Allah'a, insanlara ve uluslara verilen her söz ve taahhüt bir sorumluluğu gerektirir. Ahde vefa göstermeyenler Allah'a karşı sorumludurlar: “...Antlaşmayı yerine getirin. Çünkü verilen sözden dolayı hesap sorulacaktır”.⁹⁵ “Sözleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Yeminleri pekiştirdikten sonra bozmayın, çünkü Allah'ı kendinize kefil göstermişsinizdir. Allah yaptıklarınızı bilmektedir. Bir milletin diğer bir millettten daha çok olmasından dolayı, ipliğini iyice eğirip katladıktan sonra örgüsünü bozan kadın gibi, yeminlerinizi, birbirinize karşı dolap çevirmeye alet etmeyin. Allah onunla sizi denemektedir. Aranızda anlaşmazlığa düştüğünüz şeyi kıyamet günü elbette size açıklayacaktır.”⁹⁶ Ayetlerden anlaşıldığına göre, antlaşma yapan taraflar arasındaki **güç dengesi** ne olursa olsun, temel ahlâkî ilke, verilen sözün mutlaka yerine getirilmesidir. Kendinden güçlü olana verilen sözü yerine getirip, zayıf olana verilen söze riayet etmemek, ahlaksızca bir tutumdur. Bu ilke, aynı zamanda bireysel ilişkilerde büyük-küçük arasında da dikkat edilmesi gereken temel ve ahlâkî bir düzenleyici ilkedir. Ayrıca, verilen söz ve yapılan

⁹¹ Bkz: 5. Mâide 1.

⁹² Bkz: 4. Nisâ 58.

⁹³ 6. En'am, 152; 16. Nahl 91.

⁹⁴ Taberî, *age.*, V, 395; Kurtubî, *age.*, VII, 89; Alûsî, *age.*, IV, 299.

⁹⁵ 17. İsrâ, 34.

⁹⁶ 16. Nahl 91-92.

antlaşmalara riâyet hususunda Allah kefil tutulmuş olduğundan, antlaşmanın gereğini yerine getirmemek Allah'a karşı işlenmiş büyük bir suçtur. Kısaca, bu âyetler, kişinin Allah'a olan inancından dolayı manevî, ahlâkî, toplumsal ve uluslararası ilişkilerdeki sorumluluklarına işaret ettiği gibi, aynı zamanda insanların birbiriyle yaptıkları bütün sözleşmelerin, bütün antlaşmaların ilke olarak Allah'la yapılmış sayılacağını ve dolayısıyla bunlara tam bir riayet gerektirdiğine dikkat çeker.⁹⁷

Zikredilen âyetlerden de anlaşıldığı üzere, Kur'ân, sözde durmayı ve antlaşmalara riâyeti imanın bir gereği saymıştır. Bu sebeple Kur'ân, aldatma ve art niyetlerle antlaşmalar yapmayı ve yapılan antlaşmaları menfaat beklentisi ile vefasızlık gösterip ihlal etmeyi kesinlikle yasaklamıştır. Günümüzde yapılan antlaşmaların zaman zaman ihlali için gerekçe olarak gösterilen “devletin âlî menfaati” de antlaşmalara riâyetsizlik hususunda meşru bir neden sayıl(a)maz. Bir devlet veya devletler topluluğu ile yapılan anlaşmayı, menfaat sağlamak veya büyük ve güçlü devletlerin yanında yer almak düşünceleriyle ihlal etmek, antlaşmaları aldatma ve ihanete vesile yapmak kesinlikle yasaklanmıştır. Nitekim, biraz önce yukarıda meâllerini verdiğimiz âyetler aynı zamanda bu konunun da altını çizmektedir. Bu konuda bir başka âyet ise şöyledir: “*Yeminlerinizi aranızı bozan bir şey yapmayın, sonra sağlam basmış olan ayak, kayar ve Allah'ın yoluna engel olduğunuzdan dolayı kötülüğü(n cezasını) tadarsınız ve büyük bir azaba uğrarsınız*”⁹⁸.

Allah'ın insana verdiği sözün yerine getirilmesi, insanın Allah'a verdiği sözün yerine getirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda zikredilen âyet şöyledir: “*Ey İsrâiloğulları size verdiğim nimetimi hatırlayın. Siz bana verdiğiniz sözde durun ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim*”⁹⁹.

Gerek Allah'a ve gerekse insanlara karşı verilen ahdin yerine getirilmesi gerekir. Kur'an'da kurtuluşa eren ve cennete girecek müminlerin nitelikleri sayılırken; “*Mü'minler emanetlerini gözeten ve sözlerini yerine getirenlerdir.*”¹⁰⁰ buyurulmakta ve bu âyette inananların çok önemli iki niteliği birlikte zikredilmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, aht, Allah-insan ve insan-insan arasında yapılan tüm anlaşma, sözleşme ve söz vermeleri kapsar. Kur'ân, toplumların sağlam ve güvenilir ahlakî ilkeler üzerine inşa edilmesini istediği için özellikle emanete riâyetin ve ahde vefânın önemini tekrar tekrar vurgulamaktadır.

Kur'ân, ahde vefaya sadakat gösteren yagane varlığın Allah olduğunun ayrıca altını çizer: “*...Allah'tan başka kim verdiği sözü tutabilir?...*”¹⁰¹

⁹⁷ Mevdûdî, *age.*, III, 54-55; Esed, *age.*, II, 549 (110. dipnot).

⁹⁸ 16. Nahl 94.

⁹⁹ 2. Bakara 40.

¹⁰⁰ 23. Mü'minûn 8; 70. Meâric 32. Ayrıca bkz: 2. Bakara 177; 3. Al-i İmrân 76; 13. Ra'd 20-21; 33. Ahzâb 23.

¹⁰¹ 9. Tövbe 111. Ayrıca krş: 2 Bakara 80.

Hız. Peygamber de verilen sözün önemi üzerinde titizlikle durmuş ve sözde durmayı ve antlaşmalara riâyeti imanın bir gereği ve dinî bir görev saymıştır. Bu konuda Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Emanete riâyeti olmayanın imanı yoktur, sözünde durmayanın da dini yoktur.*”¹⁰²

6. Allah’a Verilen Ahdi Bozmak

Kur’an’da, verilen sözün yerine getirilmemesi Allah katında en çirkin davranışlardan biri hatta önde geleni olarak takdim edilmektedir: “*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz. Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah katında büyük öfkeye sebep olur.*”¹⁰³ İşte bundan dolayı olsa gerek ki, Allah adına verilen ahdin bozulmaması istenmiştir.¹⁰⁴ Allah ile yaptıkları antlaşmaya sadık kalanlara büyük ödüller vaad edilmiş,¹⁰⁵ Allah’a karşı ahitlerini hiçe sayanların âhirette hiçbir nasip alamayacakları haber verilmiş¹⁰⁶ ve verdikleri sözü yerine getirmeyenler bozguncu (fasık) olarak nitelendirilmişlerdir: “*Onlar öyle sapıklar ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler, Allah’ın ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.*”¹⁰⁷ Bu veciz âyet anlam bakımından çok zengindir. Bu bakımdan iki insan arasındaki ilişkiden, uluslararası ilişkilere kadar bütün ahlâkî durumları içerir. Bu âyete göre, Allah’ın insanlara korunmasını emrettiği ilişkileri kesmek, kaos ve düzensizliğe neden olur. Çünkü sadece bu ilişkiler, insanları Allah’a ve birbirlerine bağlayabilir. “İlişkileri kesmek” ifadesi aynı zamanda “onları kötüye kullanmak” anlamına da gelir. Çünkü bu bağlar doğru bir biçimde gözetilmediği sürece aynı sonuçlar ortaya çıkar. Bundan dolayı Kur’ân, sadece bu bağların kesilmesini değil, dünyada karışıklık, kaos ve düzensizliğe sebep olduğu için kötüye kullanılmasını da yasaklar.¹⁰⁸

Allah’ın insanlardan söz aldığı, fakat insanların çoğunun sözünde durmadıkları zikredilmektedir: “*İnsanların çoğunda sözde durma diye bir şey bulamadık. Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.*”¹⁰⁹ Bu âyetin yorumuyla ilgili olarak İbn Kesîr (ö. 774/1372) şöyle diyor: Allah’ın insanlardan aldığı ahit, onları yaratırken ve onlar babalarının sulblerinde iken, kendisinin onların rabbi ve meliki olduğuna dair aldığı sözdür. Onlar ise bu söze muhalefet etmiş, akli ve şer’î bir delil olmaksızın Allah ile birlikte başka şeylere de ibadet etmişlerdir.¹¹⁰

¹⁰² A. b. Hanbel, *Müsned*, III, 135, 154, 210, 251.

¹⁰³ 61. Saf 3.

¹⁰⁴ 16. Nahl 91.

¹⁰⁵ 48. Fetih 10.

¹⁰⁶ 3. Al-i İmrân 77.

¹⁰⁷ 2. Bakara 27; 13. Ra’d 25.

¹⁰⁸ Mevdûdî, *age.*, I, 59.

¹⁰⁹ 7. A’raf 102.

¹¹⁰ İbn Kesîr, *age.*, III, 449.

Allah'a verdikleri sözü yerine getirmeyenlerin daha ziyade Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu Kur'ân haber vermektedir. Bu, onların belirgin özelliklerindedir. Allah'a verdikleri sözü yerine getirmemiş, ahitlerini ihlal etmiş ve bunu alışkanlık haline getirmişlerdir.¹¹¹ Ehl-i Kitab'ın, ahitlerini çiğnedikleri, Allah'ın âyetlerini reddettikleri, peygamberleri haksız yere öldürdükleri ve 'Kalplerimiz kapalıdır' demeleri sebebiyle lanetlendikleri ve kalplerinin mühürlenip katılaştırıldığı açıkça ifade edilmektedir.¹¹² İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ'ya karşı gelmelerinden ötürü üzerlerine çöken Allah'ın azabının kaldırılmasını istemeleri üzerine, Hz. Mûsâ da onlara, Allah'a verdikleri sözü hatırlatmıştır.¹¹³ Çünkü özellikle Yahudiler ne zaman Allah'a söz vermişlerse, içlerinden çoğu bu ahdi bozmuştur.¹¹⁴ Allah, Hıristiyanlardan da ahitler almış, fakat onlar da sözlerinin bir kısmını unutmışlardır.¹¹⁵ Kur'ân'da önceki bütün ümmetlerden ahitler alınmış olmasına rağmen, özel olarak Hz. Muhammed'in ümmeti adına bir ahitten bahsedilmemektedir.

SONUÇ

“Sözünde durmak, verdiği sözlere ve yaptığı antlaşmalara bağlı kalmak, özü ve sözü doğru olmak” anlamlarına gelen ahde vefâ ya da kısaca vefâ, Kur'ân ahlakının en önemli ilkelerinden biridir. Kur'ân'da ahde uygun hareket edilmesi imândan sayılmış, verilen söze aykırı davrananlar ise, “fasıklar” olarak nitelendirilmiştir.

Kur'ân ahde vefa konusunda son derece titiz davranır ve bu hususta asla müsamaha göstermez. Çünkü, ahde vefa, ferdî, toplumsal ve uluslararası hayatı birbirine bağlayan en güçlü bağ ve güven unsurudur. O olmazsa toplum dağılır ve mahvolur.

İnsanlar arası ilişkilerde güven unsurunun hâkim olabilmesi için yegane garanti vasıtası ahde vefâdır. Bu güven olmadan veya sağlanmadan toplum hayatı mümkün olmaz, insanlık yapısı geliştirilemez. Bu yüzden, Allah Teâlâ, Kur'an'da, insanların toplum hayatının gereği olarak birbirleriyle yaptıkları sözleşmelerin esaslarına uygun hareket etmelerinin, verdikleri sözleri mutlaka yerine getirmelerinin önemi üzerinde ısrarla durur.

Kur'ân-ı Kerîm, ahde vefayı emreder. Buna karşın ahdi bozmayı ve yapılan tüm antlaşmaları hiçbir nesnel gösterge olmadan bozulmasını yasaklar. Bunu bazı

¹¹¹ Bkz: 2. Bakara 100; 5. Mâide 13.

¹¹² 4. Nisâ 155; 5. Mâide 13

¹¹³ 20. Tâhâ 86.

¹¹⁴ 2. Bakara 100.

¹¹⁵ 5. Mâide 14.

örneklerle izah eder. Bazı kişilerin veya ulusların ahitlerini bozarken kendilerince gösterecekleri gerekçeleri de reddeder.

Kur'ân, ahdi bozan fertleri kınadığı gibi, toplumları/devletleri de kınar. Bir toplumun bir veya birkaç devletle antlaşmalar imzalayıp, sonra da güçlü ve nüfuzlu devletlerin diğer saflarda yer aldığı ileri sürerek antlaşmalarını bozmasını ve bunda devletin menfaatinin sözkonusu olduğunu ileri sürmesini de kabul etmez ve mutlak şekilde ve şartlar ne olursa olsun yapılan antlaşmaya sadık kalınmasını ister.

Ahde vefanın Müslümanların karakteristik özelliklerinden olduğunun altını çizen Kur'ân-ı Kerîm, gerek insanlar arası ilişkilerinde olsun ve gerekse uluslararası ilişkilerinde olsun ahde vefaya ayrı bir önem atfeder. Başka bir ifadeyle, Kur'ân-ı Kerîm, ahde vefayı, insanın bireysel ve toplumsal hayatının önemli ve uyulması zorunlu unsurlarından biri olarak telakki eder. Dolayısıyla ahde vefa göstermek, hem Allah-insan ilişkilerinin hem de uluslararası ilişkilerin temel unsurlarındandır.

Son söz olarak ahit, insanoğlu için vazgeçilmez olan, onsuz yaşamın mükemmel olamayacağı çeşitli antlaşmaları, sözleşmeleri içeren kapsamlı temel bir ahlâkî bir ilkedir.